

Պ. Մանգինեանի տուած օգուտը նոր սերնդի կըթուլեան գործին այնքան մեծ է՝ որ մենք միայն ցաւել կարող ենք հայ հասարակութեան ցոյց տուած անտարբերութեան վերայ:

† ՅԱԿՈՎԲ ԺԱՂԱՐԱՔԻԳԵԱՆՑ

Հայ ազգի մատաղ սերնդի դաստիարակութեան նուիրուած անհատներէից առաջին զօրը չէ հանգ. Յակովբ Ճաղարբէգեանցը և ոչ էլ վերջինը կը լինի. այս փշոտ ասպարէզը շատ ծաղիկ կեանք է մարել և դեռ կը շարունակէ մարել նա նոյն դառն և յուսահատ դրութեամբ, նոյն դժբախտ և ցաւալի պարագաներում: Ո՛րքան ոգևորութեամբ ազնիւ երիտասարդներ մտել են հայի կեանքի խոսպան անդաստանը մշակելու, բայց և ինչպէս ուժասպառ, լքեալ, յուսահատ թողել հեռացել են, կամ թէ շարունակել են հիւժուած, նուաղած այդ վեհ և բարձր կոչման ծառայել, նուիրուել մի գործի. որ պահանջում է անկեղծ ու ազնիւ մշակներ: Ո՛րքան կոկոններ են դեռ չը բացուած թառամել... Ի՞նչքան լեզուներ է արմատից կտրել մեր հասարակութեան խորին անտարբերութեան սառնամանիքը:

1900 թ. Յունուար 1-ին բոլորից մոռացուած, յուսահատ դրութեան մէջ, հեռու իրեն յարգողներից իւր մահկանացու չաւրտանջ կեանքը կնքեց գրական ասպարիզի համեստ մշակներից մէկը՝ Յակովբ Ճաղարբէգեանց:

Հանգուցեալը ծնունդ է Շուշի քաղաքում 1864 թուին. իւր սկզբնական կրթութիւնը ստացել է նախ մասնաւոր մարդու մօտ, ապա մտել է թեմական դպրոցը, որ այդ ժամանակ միայն չորս դասարան ունէր և միակ բարեկարգ վարժարանն էր. Ճաղարբէգեանը եօթը տարի մնաց այս դպրոցում և հանդիսացաւ իբրև ամենաընդունակ ու յառաջագէտ աշակերտներից մէկը. նա չափից դուրս աշխատասէր տղայ էր և այդ աշխատասիրութիւնը եղաւ նրա ապագայ գործունէութեան հիմքը: Դպրոցից նա գիտութեան մի մեծ պաշար էլ չը տարաւ իւր հետ, որովհետև միմիայն չոր ու ցամաք առարկաներն էին սովորեցնում. 1881 թուականին նա աւարտեց թեմ. դպրոցը. իսկ այդ միջոցում գեռ ևս Ղարաբաղի թեմում գրեթէ չը կային. ծխական դպրոցներ. ճիշտ է, մի երկուսը գոյութիւն ունէին, բայց խիստ ողորմելի վիճակի մէջ. մինչդեռ Շամախու թեմում կային դպրոցներ, բայց նոքա էլ չունէին յարմար դասատուներ. թեմական դպրոց չունենալու պատճառով. այնպէս որ Շուշուց շատ երիտասարդներ աւարաեկուհն պէս դիմում էին Շամախու թեմը:

1881 թուականին Յովհ. Միրզաբեգեանի հրաւիրմամբ նա դնում է Մադրասա գիւղը, ծխական դպրոցի ուսուցչի պաշտօնով և տարեկան 200 ռ. ուճկով. թէ՛ սրբան դժուար էր պա. րապել մեր այն ժամանակուայ ծխական դպրոցներում, ուր չը կար կանոնաւոր դասարան, նստարան, յարմար դասագրքեր և այլն, այդ երևում է նրանից, որ ձաղարբեգեանն սկզբում խիստ մեծ նեղութիւն էր կրում դասատուութեան ընթացքում, միայն աւագ ուսուցչի օգնութեամբ և իւր տոկուն աշխատանքով նա կամաց կամաց կարողացաւ այդ դժուարին ասպարի. գում գործելու եղանակ գտնել իւր համար: Մադրասա նա մնում է մինչև 1883 թուականը: 1883—1884 թ. նա վա. րադառնում է Շուշի և ծառայում է Ջաւադ բէկ Խլխանեանի մասնաւոր դպրոցում իբրև վերակացու: 1885 թ. հրաւիրւում է Շամախի իբրև աւագ ուսուցչի օրիորդաց և տղայոց երկդասեան ծխական ուսումնարանի: Այս ժամանակուանից արդէն սկիզբն է դրւում ձաղարբեգեանի ուսուցչական բուն գործու. նէութեան. այժմ նա հանդէս է գալիս իբրև ինքնուրոյն գործիչ մի հաստատութեան մէջ, որի ղեկը իր ձեռքումն էր և ուղղութիւնը իրանից կախուած և որ կառավարիւու համար քիչ ու շատ փորձառութիւն էր ստացել: Նա կարողանում է ժողովրդ. դին կապել դպրոցի հետ և նրա սէրը գրաւել. այդ նպատակի համար նա կազմակերպում էր հանդէսներ զանազան տօների աւթիւ և ըստ պատշաճի ճառեր էր արտասանում աշակերտ. ների ծնողների ներկայութեամբ. նա կարողանում էր մաքուր հայերէն խօսքով բարոյական մտքեր և գաղափարներ ներշնչել հասարակութեան ու այսպիսով սիրելի դարձնել դպրոցը. մի խօսքով Շամախում նա միակ համակրելի և սիրելի անձնաւորութիւնն էր, որին յարգում էին ի բոլոր սրտէ և անկեղծ զգաց. մամբ: 1888 թ. նա ստիպուած է լինում ընտանեկան պատճառ. ներով թողնել Շամախին և փոխադրուել Շուշի թեմական դպ. րոցի ուսուցչի պաշտօնով, Ջաւադ-բէկ Խլխանեանի հրաւիր. մամբ՝ իբրև դասատու սկզբում Հայ լեզուի, ընդհ. աշխարհա. գրութեան և տօմարագիտութեան:

Այս միջոցը հանգուցեալի մտաւոր ոյժերի զարգացման ա. մենապլխաւոր ժամանակն էր. նա միջոց ունէր իւր մտաւոր հորիզոնը ընդլայնել, անդադար ընթերցանութեամբ նորանոր ծանօթութիւններ ձեռք բերել. բացի դորանից մի քանի առար. կաների դասատուութիւնը (որոնք յետոյ նրան յանձնուեցան) ինչպէս Հ. Կեկել. պատմութեան, տեսութիւն մատենագրութեան, բանահիւտութեան պատմութեան և Հայոց պատմութեան, ա. ուիթ տուին նորան այդ առարկաները ընդարձակօրէն ուսում. նասիրելու և իւրացնելու:

Նրկրորդ տարին թեմական դպրոցի ուսուցչական խմբի մէջ նա արդէն որոշ դերք էր գրաւում. աշակերտները աւելի

յարգում, պատում էին նորան: Դասի վերաբերմամբ նա խիստ էր, արթուն, շրջահայեաց: Նա սէր էր ներշնչում դէպի իւր առարկան, հետաքրքիր դարձնում, և այսպէս աշակերտների միտքը աւելի կրթում, նոցա մտքի պաշարը առատացնում: Բացի դասերից նա աշխատում էր մասնաւոր ընթերցանութեամբ, որ տեղի էր ունենում շաբաթը երկու անգամ դպրոցում, աշակերտները ընթերցանութեանը ուղղութիւն տալ, մի խօսքով պատրաստել հասարակութեան համար օգտակար անհատներ:

1892 թ. նա իւր կամքով թողեց թեմական դպրոցը, որովհետև անդադար խռովութիւնները ուսուցչական ներքին կեանքը անտանելի էին դարձրել: Հանգուցեալին զրկաբաց ընդունեցին Շուշու օրիորդաց երկդասեան դպրոցը, ճանաչելով իբրև եռանդուն և գործունեայ ուսուցիչ այստեղ նա մնաց երկու տարի և այդ կարճ ժամանակուայ ընթացքում նա դրաւեց աշակերտուհիների յարգանքն ու համակրանքը: Ներկայ եւ եղել այն աղմկայոյզ ծափահարութեան, որով հասարակութիւնը իւր համակրանքն արտայայտեց նորա մի ճառի առթիւ, որ ոգևորուած արտասանեց հանգուցեալը մի հանդիսում Գամառ-Քախիայի անձնաւորութեան և բանաստեղծութեանց վերաբերմամբ:

Որքան գերադանց էր նրա ուսուցչական գործունէութիւնը, այնքան աննախանձելի էր ընտանեկան դրութիւնը. թեմական դպրոցում եղած ժամանակ՝ վերջին տարին, նա ամուսնանում է, այնպէս որ նա պիտի իւր ուսուցչական չնչին ռոճկութեւ պահէր և ծնողներին և ամուսնուն, նա թողնում է Շուշին, դիմում է Տփլիսի նոյն պաշտօնով, որպէս զի իբրև Կովկասի կենդրոն այնտեղ կարող լինի ծանօթանալ դրական գործիչներին հետ և նոցա հետ աշխատէ գրական ասպարիզում. նա դեռ Շուշուց սկսել էր աշխատակցել «Նոր-Պար»-ին. 1894 թ. նա Մոզնու եկեղեցու ծխական դպրոցում աւագ ուսուցչի պաշտօնը ստանձնեց և այդտեղ էլ մնաց մինչև փակումը 1896 թ.:

Այսպիսով վերջանում է նորա ուսուցչական բեղմնաւոր գործունէութիւնը: Նա հեռացաւ այդ փշոտ ասպարիզից. հեռացաւ, բայց տանելով իւր հետ հայ ուսուցչին այնքան մօտ, և նորանից անբաժան մի ցաւ՝ թոքախտ, իբրև տրիտուր 15 ամեայ ուսուցչական համեստ գործունէութեան...

Սկսուեց նորա կեանքի կրիտիքական ընդէն, ամենադժոխ և վատթար ժամանակը. ինչ պիտի տներ, ինչ միջոցով պիտի հայթայթէր իւր ընտանիքի պարէնը. նա արդէն կորցրել էր իւր աշխոյժը, առողջութիւնը: Այսպիսի վիճակի մէջ նա դիմում է Բագու բախտ որոնելու, դիմում է մեր երկրի այն կենդրոնը, ուր մարում են երիտասարդ ուժերը, ուր բթանում է տաղանդը և ուր բարձր ձգտումներն ու զգացումները տեղի են տալիս և ընկճում սոսկալի իրականութեան առաջ: Յա-

Չողութիւն չգտնելով առեւտրական ասպարիզում՝ նա գրավաճառանոց բացաւ, բայց ամեն տեղ էլ բախտը հաւածում էր նրան. այդտեղ էլ նա մնաստեց: Բժիշկների խորհրդով 1897 թ. նա թողնում է Բագուն եւ ընտանիքով փոխադրւում է Խանքէնդ ավանը, ուր եւ անց է կացնում իւր թշուառ կեանքի մնացորդը: Շատ անգամ եմ տեսել նորան դպրակ դէմքով, դոդոցուն մարմնով քայլամուրը պտտելիս Խանքէնդի զբօսավայրում: Թէև այդպիսի ցաւալի դրութեան մէջ էլ, նա երբեք չէր դադարում գրականութեամբ զբաղուելուց: 1899 թ. նա հրատարակեց Շուշում «Հարստութեան Աւետարան» գեղեցիկ եւ վսեմ իմաստով գրուածքը. պաշտպանելով միանգամայն Ամբրիկացի յայտնի միլիոնատէր Կերնեյի կարծիքը բարեգործութեան վերաբերմամբ, և նոյնը յորդորելով նաեւ մեր հարուստներին:

Եթէ մեր գրականութիւնը դեռ եւս իւր մանկական հասակումն է, եթէ նա կաղէկաղ է յառաջ ընթանում, դրա գլխավոր պատճառն այն է, որ մեր տաղանդաւոր գործիչները ոչ մի խրախոյս չստանալով ոչ մի կողմից՝ իրանց գործունէութեան կիսաճանապարհին լքեալ, յուսահատ թողնում հեռանում են, իսկ նրանց տեղը բռնում են պատահական, անվարժ եւ համբալ գրիչներ: «Անհատին հասարակական գործի փշոտ ասպարէզ մղողը նրա էութեան մէջ թազնուած բարոյական զօրութիւնն է. նուիրուած լինելով որոշ գաղափարների, ձգտում ունենալով այդ գաղափարներն իրականացնելու, նրանց արին ու մարմին տալով՝ անհատը հասարակական գործի ասպարէզն է իջնում: Եւ որքան վեհ են գաղափարները, որքան ուժեղ է կամքը, այնքան էլ անհատն առաջ է գնում այդ ասպարիզում» (Արձագանք 1896 թ. № 45): Ահա այս ճիշտ գիտակցութեամբ նա հանդէս եկաւ գործելու հայ լրագրութեան օրգաններից մէկում՝ «Նոր-դար»-ում: Պատահական երևոյթ չի կարելի համարել այն, որ նա ընտրում է «Նոր-դար»ը իբրեւ իւր մտքերը արտայայտելու միջոց. ոչ, հանգուցեալ ձաղարէգեանը ինքը հոգւով և գաղափարով զուտ պահպանողական ուղղութեան մարդ էր և մինչև մահ հաւատարիմ մնաց իւր գծած շաւղին:

Առաջին անգամ մենք տեսնում ենք նորա թարգմանութիւններն ու ոտանաւորները 1885 թ. «Աղբիւրի» մէջ տպագրուած: Ինչպէս ամեն մի նոր ոտք դնող գրականութեան ասպարիզում, այնպէս էլ ձաղարէգեանը նախ ոտանաւորներ և թարգմանութիւններ սկսեց գրել, բայց ինչպէս երևում է, նա ընդունակ չէր բանաստեղծ լինելու, որը և զգում է ինքը ու թողնում: Անուհետեւ նա թղթակցում է «Նոր-Դարին», սկըզբում իբրեւ գաւառական թղթակից, իսկ ապա արդէն դարձաւ «Նոր-Դար»ի լաւագոյն աշխատակիցներից մէկը: Նորա յօդուածներում ընթերցողը կարող է տեսնել ինքնուրոյն մըտ-

քերի արտայայտութիւն, առողջ դատողութիւն, խոհուն մտա-
ծողութիւն, յատկութիւններ, որոնք անհրաժեշտ են իւրաքան-
չիւր բարեխիղճ աշխատակցին: Նա ունէր ճիշտ և պարզ գա-
ղափար Հայաստանեայց եկեղեցու բարձր նշանակութեան մա-
սին, ուստի և հանդէս է գալիս մի շարք յօդուածներով ցոյց
տալու թէ քնչախիտ անհատներ կարող են պաշտօն կատարել
այդպիսի մի սուրբ վայրում կամ քնչալէս պիտի նայել քահա-
նայական խնդրին, որ ժամանակի հրատապ հարցերիցն էր
և որին հանդուցեալը մի շարք յօդուածներ նուիրեց: Բայց
աւելի գերակշռող տեղ են գրաւում «Տպաւորութիւններ»—
վերնագրի տակ աշխատութիւնները՝ նուիրած զանազան հեղի-
նակների և նոցա գրուածներին թէ մերազնեայ և թէ օ-
տարազգի. այսպէս յափշտակութեամբ են կարդացում Շահա-
զիզի «Լեւոնի վիրի», Փրդուսու, Գամառ-Քաթիպայի բանաս-
տեղծութիւնների, Սունդուկեանի «Ամուսինների», Մօստեկաց-
ցայի, Պօտապենկոյի և այլ նշանաւոր երկերի մասին մատենա-
խօսական յօդուածները:

Ի դէմս ձաղարբէգեանի «Նոր-Դարը ունեցաւ մի բարե-
խիղճ, եռանդուն, սուր լեզուի և գրչի տէր աշխատակից:

1895 թուից ձաղարբէգեանը մինչև իւր մահը աշխատակե-
ցեց «Արձագանք» լրագրին, 1896-ից «Լուսմայ» հանդիսին. Յ.
ձաղարբէգեանի գրուածներից առանձին գրքերով լոյս են տեսել:

Սօփոյովիի «Աշխարհի թագուհու դատաստանը».

Վահան Մամիկոնեան ըստ Ղազար Փարպեցու:

Տեսութիւն քանահիստութեան.

«Վեհափառ Հայրիկ» մի փոքրիկ կենսագրութիւն:

«Մայրենի լեզու» 1 ին և 2 դ տարի «Ժխական դպրոց-
ների համար, որ և Վեհափառի հրամանով ընդունւում է ի շարս
դասագրքերի:

Պատկերազարդ Հայոց պատմութիւն:

Մասունցի Դաւիթ.

«Հարստութեան Անտարան»... բացի սոցանից հան-
դուցեալը թողել է ձեռագիր՝ տպագրութեան համար պատրաստ
մի ստուար գործ և «Եստե՛ն ու Մէղէ՛ս» վէպի թարգմանու-
թիւնը կիսատ:

ձաղարբէգեանի գործունէութեան համառօտ պատկերը
վերջացնում եմ իւր իսկ խօսքերով, քաղելով այն գեղեցիկ յօդուա-
ծից «Հասարակութիւն և հասարակական գործիչ» վերնագրով,
որ տպուեցաւ «Արձագանք» ի 1896 թ. № 45 ում և ուր կար-
ծէք յուսահատ իւր վիճակն է նկարագրում:

Հայ գործիչը տոնջուել է ոչ միայն յանուն գաղափարի
մղած կռուի մէջ, ոչ միայն խաւարի նախապաշարմանց դէմ
պատերազմելիս իբրև հասարակական գործիչ, այլ և իւր ըն-
տանեկան կեանքի մէջ, իբրև մասնաւոր մարդ. թող նա ծրա-

գիրներ կազմէ. տքնի չարչարուի նրանց իրականացնելու համար. բայց ահա դպրոցից վերադառնում է նրա որդին և յայտնում է թէ դպրոցից դուրս արին, որովհետև ուսման վարձը չէ վճարել: Բայց ահա անհրաժեշտ կարիքը ճնշում է նրան, թուլացնում ձեռները, կտրում թևերը, վայր գցում»:

Այո, նիւթի ծանր հարուածն է որ հայ գործիչներին շատերին մուրացկանութեան հասցրեց. նա է որ ճնշում, քամում է նրանց սիրտը, որ ի վերջոյ ստիպում է գերեզմանին մօտեցած՝ վշտացած հոգւով իւրեանց դառնութիւնը թափել հասարակութեան վրայ. «Ապերախտ աստարակութիւն, որ գիտէ միայն դիակներ սիրել...»:

Ասլան Գահնուգարեանց

«ԼՈՒՄԱՅԻ» ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

«Արարատի Բ. Թումա բարձր. Բարդուղիմէոս վարդապետը մի նամակով նախ աշխատում է «Լումայ» մատենախօսութեան առիթ որոնել. Այնուհետև յառաջ բերելով մի քանի կէտեր՝ մեծաբար պարտք է դնում մեզ վրայ բացատրելու, որ ինքը հասկանայ: Մենք էլ խոնարհաբար բացատրենք:

Բարձր. հայրն ասում է՝ որ «զակազով» (յանձնարարութեամբ) եմ գրել: Թող յայտնի լինի իւրեան, որ սովորաբար օրինաւոր ամսագրների ու թերթերի մատենախօսութիւնք յանձնարարութեամբ են գրւում. «Վաղ վաղ» ածականաւոր է համարում այդ գնահատութիւնը, չգիտենալով որ գնահատութեան ժամանակի կարիքը բղիւում է իւրաքանչիւր գրուածքի ներքին արժանիքից, ըստ որում այս էլ շատ եղաւ:

Ասում է որ «այնքան լաւ լաւ և հազիւ թէ վատ կարծիքներ» եմ շուայել. «մինչդեռ ոչ թէ կարծիքներ չեմ «շուայել», այլ և լաւ լաւ կարծիքներ բնաւ. ասած չեմ, այլ միայն որոշել եմ գրուածքի արժանիքը կամ կարդալու շահը և այն տեսակէտը, որով պէտք է առաջնորդուի ընթերցողը:

Գրում է որ ընդամենը մի բան եմ մէջ բերել և սխալ գտել, այն է՝ «վերաբանութեան» միտքը և ասում է որ միայն տեղի խնդիր է և ոչ իմաստի: Մինչդեռ յառաջ եմ բերել մի քանի բան իբրև օրինակ, իսկ սխալներ յառաջ բերելու կարիք չկար, քանի որ քննադատութիւն չէի գրում և աւելորդ էլ էր մի առ մի քննադատել մի գրուածք, որի քննադատական ար-